

FICTIE EN DE (ON)MOGELIJKHEID VAN HET GETUIGEN

Leen Verheyen

Wanneer we over het begrip fictie nadenken, duikt er vrijwel meteen een interessante spagaat op. Fictie wordt namelijk over het algemeen geassocieerd met verzinsels of zelfs leugens. Tegelijkertijd zijn we geneigd bepaalde vormen van fictie toch een zekere waarheidswaarde toe te dichten: wetenschappen zoals de fysica maken gebruik van fictionele elementen, filosofen ontwerpen gedachtenexperimenten om de (on)waarheid van een bepaalde positie aan te tonen en ook over literaire fictie wordt vaak gesteld dat deze de lezer tot inzicht of tot bepaalde waarheden kan brengen.

De notie getuigenis biedt een uitweg om deze spagaat ‘op te lossen’ en tegelijkertijd toch de dubbelzinnigheid van het begrip fictie te respecteren. Een getuigenis is immers, zoals Jacques Derrida liet zien, een manier om tot waarheid of kennis te komen, maar impliceert tegelijkertijd ook steeds de mogelijkheid van de leugen of het verzinsel.¹ In deze tekst wil ik, vertrekkend van Derrida's opvattingen over fictie en getuigenis onderzoeken in welke mate het begrip getuigenis bruikbaar is voor een beter begrip van wat fictie – en dan in het bijzonder literaire fictie – is. Ik zal daarbij laten zien dat Derrida's opvatting van literaire fictie als een ‘gesimuleerde’ getuigenis in feite geen bevredigend antwoord biedt op de vraag naar de waarheidswaarde van literaire teksten. Tegelijkertijd zal ik echter ook wijzen op een andere mogelijkheid om via het begrip getuigenis een beter inzicht te krijgen in de waarheidswaarde van literaire fictie.

Derrida over fictie en getuigenis

Jacques Derrida stelt in *Demeure* dat het in eerste instantie vreemd lijkt de begrippen ‘getuigenis’ en ‘literatuur’ of ‘fictie’ met elkaar in verband te brengen.² In een juridische context wordt de getuigenis immers net geacht vrij te blijven van datgene wat zich doorgaans als fictie presenteert. Wanneer iemand in het kader van een rechtszaak een getuigenis aflegt, engageert hij of zij zich tot het spreken van de waarheid. De getuige legt een eed af en doet een beroep op het geloof van de ander die erop vertrouwt dat hem of haar de waarheid wordt verteld. Derrida stelt dan ook terecht dat geen enkele rechter een getuigenis zou

accepteren waarvan de getuige zou verklaren dat deze het statuut van literaire fictie heeft.³

Tegelijkertijd is het slechts mogelijk om van een getuigenis te spreken wanneer er principieel de ‘mogelijkheid’ bestaat van de leugen, de meened of de vergissing.⁴ Hoewel de getuige onder ede verklaart de waarheid te vertellen, is het nooit volledig uit te sluiten dat de getuigenis op een vergissing berust doordat de getuige zelf een verkeerd begrip of een onvolledige ervaring heeft van de feiten waarvan hij of zij getuigt. Daarnaast is er ook steeds de mogelijkheid dat de getuige om een andere reden – bewust of onbewust – de waarheid verdraait. Wie van de getuigenis verwacht dat deze absoluut vrij is van elke mogelijkheid tot leugen, fictie of vergissing, probeert de getuigenis dan ook om te vormen tot een bewijs, tot informatie of zekerheid, waardoor de getuigenis net ophoudt getuigenis te zijn. Wanneer er op een bepaalde manier bewijs, informatie of zekerheid over de getuigde feiten aanwezig zou zijn, zou een getuigenis immers overbodig zijn. Het is namelijk eigen aan de getuigenis dat er een asymmetrische verhouding bestaat tussen de getuige en de toehoorder: de getuige weet iets, heeft iets gezien of ervaren wat de toehoorder enkel via deze getuigenis te weten kan komen. De toehoorder moet de getuige dan ook vertrouwen, maar kan dit niet doen op dezelfde manier als bij andere bronnen van kennis waarop hij of zij vertrouwt. De getuige, aan de andere kant, vraagt aan de toehoorder om geloofd te worden en moet daarbij accepteren dat zijn of haar getuigenis bevraagd kan worden. Net zoals het vertrouwen en het geloof in de getuige een noodzakelijke voorwaarde zijn om een getuigenis mogelijk te maken, is ook een gezonde portie wantrouwen of een kritische houding bij de toehoorder noodzakelijk. De toehoorder moet zich steeds bewust blijven van het feit dat er geen sprake kan zijn van een getuigenis wanneer deze niet, zoals Derrida stelt, de mogelijkheid van de fictie impliceert.⁵

Ook in *Poétique et politique du témoignage* wijst Derrida op het feit dat een getuigenis nooit kan gelden als een vaststaand bewijs of eenzelfde waarheidswaarde kan hebben als datgene wat bewijsbaar is, vanwege de mogelijkheid van fictie – of van ‘poétique’, zoals hij het in deze tekst noemt⁶ – die in de getuigenis geïmpliceerd is.⁷ Wanneer Derrida in *Demeure* en in *Poétique et politique du témoignage* de verwevenheid van getuigenis en fictie onderzoekt, doet hij dat dan ook vanzelfsprekend aan de hand van twee literaire teksten. In *Demeure* staat Maurice Blanchots kortverhaal *L’instant de ma mort* centraal, een tekst waarin Blanchot vertelt hoe hij tijdens de Tweede Wereldoorlog ternauwernood aan een executie ontkwam. In *Poétique et politique du témoignage* richt Derrida zich op het gedicht *Aschenglorie* van Paul Celan, waarbij hij zich vooral concentreert op de zin dat niemand getuigt voor de getuige (“Niemand/zeugt für den/Zeugen”). Het is daarbij interessant dat Derrida

de verwevenheid van getuigenis en literatuur in twee richtingen lijkt te denken. Enerzijds is de getuigenis het model om te begrijpen wat literatuur is. Derrida wijst er immers op dat er pas van literatuur sprake is binnen een bepaald institutioneel en juridisch kader – een kader dat ook de act van het getuigen betekenisvol maakt. We kunnen eenzelfde tekst lezen als een authentieke getuigenis of als een simulatie daarvan.⁸ Een literaire tekst heeft met andere woorden geen intrinsieke kwaliteiten die hem tot literatuur maken. Het is pas doordat teksten het statuut van literatuur krijgen en als literatuur gelezen worden – waarbij de lezer zich bewust is van het feit dat het niet om een authentieke, maar om een gesimuleerde getuigenis gaat – dat er van literatuur sprake kan zijn. Anderzijds lijkt Derrida te suggereren dat de getuigenis niet enkel een kader biedt om te begrijpen wat een literaire tekst is, maar dat de literatuur tegelijkertijd ook zichtbaar maakt wat eigen is aan de getuigenis, namelijk dat het spook van de fictie steeds doorheen zelfs de meest authentieke getuigenis waart.

Derrida lijkt in zijn uiteenzetting van de relatie tussen literatuur, fictie en getuigenis dus twee sporen te bewandelen wat betreft de waarheidswaarde van het literaire werk. Aan de ene kant maakt hij de literatuur in zeker zin ‘onschadelijk’: doordat het literaire werk de getuigenis ‘slechts’ simuleert en de lezer zich hiervan bewust is en het werk ook als fictie leest, wordt het literaire werk elke waarheidsaanspraak ontzegd. Het literaire werk bevindt zich buiten elk oordeel over waarheid en leugen. Tegelijkertijd lijkt Derrida’s visie te impliceren dat het literaire werk het problematische karakter van de waarheidsaanspraak van authentieke getuigenissen zichtbaar maakt. Hierdoor lijkt het literaire werk op een metaniveau wel een zekere waarheidswaarde te bevatten.

De vraag die Derrida's uiteenzetting oproept is uiteraard of we de literatuur wel recht doen wanneer we deze elke mogelijke waarheidsaanspraak ontzeggen. Paul Ricœur's analyse van de vertelling in *Temps et récit* laat bijvoorbeeld zien hoezeer de literatuur geworteld is in een voor-verstaan van het menselijke handelen.⁹ Een literair werk begrijpen veronderstelt steeds een zeker inzicht in zowel het menselijke handelen zelf als de cultuur waarin het literaire werk geworteld is. Een literair werk kunnen we dus pas als betekenisvol ervaren wanneer het ook naar onze menselijke ervaring van de werkelijkheid lijkt door te verwijzen. Een literair werk lezen ‘als’ literair werk vereist dus niet louter het bewustzijn van het feit dat het gaat om een fictie of een simulatie, maar net zozeer het inzicht dat het literair werk doorverwijst naar een werkelijkheid waaraan we betekenis toedichten.

Recht doen aan de ervaring dat het literaire werk niet opgesloten zit in een ‘buiten’ en wel degelijk een vorm van waarheidsaanspraak doet, betekent

volgens mij in de eerste plaats dat we nood hebben aan bredere invulling van het begrip fictie dan bij Derrida het geval is. Derrida associeert het begrip fictie immers met begrippen als leugen of verzinsel, een gebruik dat aansluit bij de gangbare betekenis van het woord fictie. Zoals we verderop zullen uitwerken, blijkt een bredere opvatting van het begrip fictie, eerder in de betekenis van vormgeven, vruchtbaarder om de relatie tussen literatuur, fictie en getuigenis te denken. Wanneer we fictie begrijpen als vormgeven, kunnen we immers zowel de band tussen literatuur en het menselijke ervaren van de werkelijkheid aanhalen als duidelijk maken op welke manier het begrip getuigenis relevant kan zijn voor een beter begrip van wat literatuur is. Literatuur vatten we daarbij niet als een fictieve getuigenis, maar eerder als die specifieke vorm van getuigenis die de (on)mogelijkheid van het getuigen zelf ter sprake brengt.

Taal en ervaring

Wat binnen deze context in eerste instantie van belang is, is dat het een belangrijke eigenschap van de getuigenis is dat er een zekere verdubbeling bij de getuige optreedt. Enerzijds moet de getuige aanwezig zijn geweest bij de gebeurtenis waarvan hij of zij getuigt. Anderzijds bevindt de getuige zich op het moment van zijn of haar getuigenis in een geheel andere context. Om van een getuigenis te spreken, moet een getuige dus twee keer aanwezig zijn: één keer bij de gebeurtenis waarvan getuigd wordt en één keer bij het afleggen van de getuigenis. Bij het afleggen van de getuigenis is de getuige niet langer aanwezig bij datgene waarvan hij of zij getuigt en is er dus, terwijl door het getuigen de gebeurtenis aanwezig gemaakt wordt, toch een zekere afstand tot die gebeurtenis. In die zin is de getuigenis als een spoor. Net zoals bijvoorbeeld de pootafdruk van een dier in het zand een bepaalde gebeurtenis aanwezig stelt ('hier is dit bepaalde dier geweest') en tegelijkertijd zichtbaar maakt dat er iets afwezig is (het spoor verwijst tegelijkertijd naar het feit dat dit bepaalde dier zich op dit ogenblik niet langer op deze bepaalde plaats bevindt), stelt ook de getuigenis een bepaalde gebeurtenis aanwezig, terwijl deze gebeurtenis zelf tegelijkertijd onherroepelijk voorbij is.

De verdubbeling of de afstand die optreedt bij het getuigen, vindt echter ook nog op een ander niveau plaats. Ook tussen de gebeurtenis zelf en het in taal weergegeven daarvan bestaat er onvermijdelijk een afstand. Hoewel we ons hier in ons dagelijkse taalgebruik slechts zelden van bewust zijn, worden we deze afstand gewaar wanneer we de taal werkelijk ervaren. Dit werkelijk ervaren van de taal doen we in eerste instantie wanneer de taal tekort schiet. Net wanneer het spreken stopt, wanneer we niet in staat zijn de juiste woorden te vinden, wanneer we dus op de grenzen stoten van ons vermogen om ons in taal uit te drukken,

ervaren we wat het betekent om te spreken. Het ervaren van de grenzen van de taal zorgt ervoor dat we ons bewust kunnen worden van het feit dat de taal altijd een zekere afstand behoudt ten opzichte van datgene waarover ze spreekt. Iets in woorden vatten, een ervaring delen met een ander door middel van de taal, veronderstelt steeds dat deze ervaring een bepaalde mate van geweld wordt aangedaan. Doordat de taal geen volledige toegang tot de ervaring zelf heeft en een volstrekt unieke – en daardoor in principe zelfs ondeelbare – ervaring mededeelbaar moet maken door gebruik te maken van woorden die van buitenaf komen en die daardoor noodzakelijkerwijs steeds een abstractie maken, kan het niet anders of de taal schept steeds een afstand tot die oorspronkelijke ervaring.

‘Vervormt’ de taal dan onze ervaring, zoals Frans van Peperstraten in zijn tekst in deze bundel stelt? De vraag is echter of het wel zo negatief geformuleerd moet worden. Want hoewel dit ‘vervormen van de realiteit’ aansluit bij de gangbare invulling van het begrip ‘fictie’ als verzinzel of leugen, is het beter te zeggen dat de taal deze werkelijkheid, ervaring of gebeurtenis vormgeeft.

Hoe dit vormgeven begrepen kan worden, wordt duidelijk wanneer we een blik werpen op de verwantschap tussen het woord auteur en de betekenis getuige die door de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben werd blootgelegd.¹⁰ Agamben geeft aan dat het Latijnse woord ‘auctor’ zowel verwijst naar ‘de persoon die handelt in de plaats van een minderjarige of iemand die niet in staat is een rechtsgeldige daad te stellen’ als de betekenissen verkoper, adviseur of getuige heeft.¹¹ Deze op het eerste zicht heterogene betekenissen gaan volgens Agamben terug op de fundamentele betekenis van de term ‘auctor’. De verkoper is immers ‘auctor’ in de mate dat zijn wil, versmolten met die van de koper, de vorm van eigendom in kwestie valideert en legitimeert. De betekenis van ‘auctor’ als adviseur bevat een analoog idee. Het is immers de ‘auctor’ die een onzekere of aarzelende persoon de impuls verleent om zijn wil te actualiseren. De adviseur ‘autoriseert’ in dat opzicht de twijfelende wil om een bepaalde beslissing te nemen. Via deze andere betekenissen wordt duidelijk dat ‘auctor’ ook de betekenis heeft van getuige in zoverre een getuigenis altijd iets vooronderstelt dat aan de ‘auctor’ zelf vooraf gaat en waarvan de realiteit en kracht gevalideerd moet worden. De getuigenis impliceert volgens Agamben dus steeds een essentiële dualiteit waarbinnen een gebrek of gemis vervolledigd of gevalideerd wordt.¹²

Wat Agamben als kenmerkend voor de getuige benoemt, geldt daarbij net zo goed voor de taal of het spreken zelf. Elk woord, elk spreken is volgens Agamben een getuigenis, in de zin dat het een vervolledigen is van datgene wat pas door het spreken zelf ‘tot zijn wordt gebracht’.¹³ Volgens Agamben komt het spreken of de taal dan ook niet uit het niets, maar is er sprake van een lacune waaruit de taal voortkomt, van een niet-taal waarop de taal antwoordt, waaruit de

taal geboren wordt.¹⁴ Vanuit dit oogpunt bekeken, zouden we kunnen stellen dat er een wederzijdse afhankelijkheid bestaat tussen enerzijds de ervaring of de niet-taal en anderzijds de taal of de getuigenis. Aan de ene kant impliceert de idee dat de getuigenis of het spreken iets ‘tot zijn brengt’ het bestaan van iets wat aan het spreken vooraf gaat, iets wat nog onvolledig of ongevormd is, en wat pas door de act van de auteur of getuige vervolledigd wordt.¹⁵ In die zin is wat de getuige doet een vormgeven: de getuige geeft een stem aan iets wat voorheen stemloos was, hij of zij brengt iets tot zijn door het een vorm te geven en het op die manier te vervolledigen. Aan de andere kant wordt hierdoor ook duidelijk dat zonder de act van de getuige datgene wat aan het spreken vooraf gaat onvolledig blijft en deze niet-talige ervaring pas betekenis krijgt door er taal aan te geven. De manier waarop het betekenisvolle spreken getuigt van datgene wat aan haar vooraf gaat impliceert dus steeds dat aan dat voorafgaande een bepaalde vorm wordt gegeven, een bepaalde betekenis wordt toegekend. Dit vormgeven of dit scheppen van betekenis is dan ook geen fictie in de zin van een louter verzinsel of leugen. Het is een vormgeven dat noodzakelijk is om de ervaring betekenisvol te maken, waarbij de ervaring zelf incompleet zou blijven indien ze niet door taal of getuigenis zou worden vervolledigd.

Fictie als vormgeven

Wanneer ik het begrip fictie gebruik, doe ik dat dan ook niet in de betekenis van verzinsel, leugen of vervormen van de werkelijkheid, maar in de zoals hierboven aangegeven betekenis van vormgeven van de werkelijkheid. Net zoals de etymologie van het woord auteur Agamben de mogelijkheid biedt om het begrip getuige uit te werken, leidt ook de etymologie van het woord fictie naar een ruimere invulling van het begrip. Het Latijnse woord ‘fingere’, waar het woord fictie vanaf stamt, zou immers voortkomen uit het Proto-Indo-Europese ‘d^heyǵh’ waar ook het Nederlandse woord deeg uit is ontwikkeld.¹⁶ In die bredere betekenis kan het woord fictie begrepen worden als verwant met de woorden kneden en vormgeven. Het is duidelijk dat het verzinsel of de leugen daarbij beschouwd kunnen worden als het resultaat van iets wat is vormgegeven of veranderd. Maar fictie als vormgeven hoeft uiteraard niet beperkt te zijn tot het verzinnen van feiten.

In de betekenis van vormgeven, kan fictie worden beschouwd als een vorm van ‘poiesis’, de activiteit die volgens Agamben – in termen die hij ontleent aan de reflectie van Plato hierop in zijn *Symposium* – kan worden begrepen als de productie van iets, als het uit de verborgenheid en het niet-zijn naar het licht van de waarheid brengen.¹⁷ Het is deze vorm van productie die – een gedachte die Agamben dan weer bij Aristoteles terugvindt – steeds gepaard gaat met het

opleggen van een vorm.¹⁸ Fictie, begrepen als ‘poiesis’, komt dan ook niet neer op een vervormen van de werkelijkheid, maar net op het vormen hiervan. De mens moet dan ook worden opgevat als een essentieel ‘poietisch’ wezen, dat zichzelf en de werkelijkheid voortdurend vormgeeft. ‘Poiesis’ als pro-ductieve activiteit is dan ook eigen aan de menselijke activiteit. De artistieke activiteit kan daarbij dan beschouwd worden als een geprivilegieerd voorbeeld van deze vorm van pro-ductie. Datgene wat we literaire fictie noemen, is dan ook het resultaat van iets wat voortbouwt op het fictionele element dat altijd reeds vervat zit in de manier waarop we via de taal de werkelijkheid vorm en betekenis trachten te geven.

Wanneer we fictie begrijpen als vormgeven en het kunstwerk als het geprivilegieerd voorbeeld hiervan, kunnen we tenslotte zien hoe het literaire kunstwerk misschien wel bij uitstek beschouwd kan worden als een getuigenis die het getuigen zelf en de (on)mogelijkheid hiervan ter sprake brengt. Blanchots kortverhaal *L'instant de ma mort*, dat door Derrida gebruikt wordt om de vage grens tussen literatuur en getuigenis te onderzoeken, kan ook hier als illustratie dienen. Derrida stelt in zijn analyse dat de literatuur dient als een getuigenis omdat ze – via een exces van fictie – pretendeert door te gaan voor een echte getuigenis, maar dat deze getuigenis tegelijkertijd niet ‘ondertekend’ wordt: ze blijft hangen in een fictioneel ‘alsof’, waardoor de schrijver zich niet hoeft te verantwoorden voor de getuigde inhoud.¹⁹ De vraag is echter of *L'instant de ma mort* wel pretendeert door te gaan voor een getuigenis en niet eerder de (on)mogelijkheid van de getuigenis aan de orde stelt. De ervaring die Blanchot via zijn verhaal mededeelbaar maakt – het ontkomen aan de eigen dood – is misschien wel een ervaring die uitsluitend in een literaire vorm verteld kan worden. Naast een getuigenis is Blanchots verhaal immers net zo zeer een literaire reflectie op de vraag wat het betekent te getuigen van een ervaring die eigenlijk niet onder woorden te brengen is. De verdubbeling die eerder in deze tekst als eigen aan de getuigenis werd gesignaleerd, wordt in *L'instant de ma mort* als literair procedé gehanteerd. De hoofdpersoon van het verhaal wordt in twee instanties opgedeeld: enerzijds is er de ik-verteller die het verhaal inleidt door te vertellen dat hij zich een jonge man herinnert, anderzijds is er de jonge man waarover verteld wordt. Deze jonge man is een derde persoon waarmee de ik-verteller wel en niet lijkt samen te vallen, alsof de jonge man die hij geweest is iemand is waar hij niet langer mee samen valt en waar hij dus niet langer volledige toegang toe heeft. Door gebruik te maken van twee instanties maakt Blanchot dus niet enkel zijn ervaring mededeelbaar, maar reflecteert hij tegelijkertijd op de onmogelijkheid om dit te doen, op de onoverbrugbare afstand die er bestaat tussen deze volstrekt singuliere ervaring en het delen hiervan in een taal die mededeelbaar is. Door de ik-verteller een verhaal te laten vertellen waarbij hij over zichzelf vertelt in de derde persoon – waarbij enkel door de titel

en in de allerlaatste zin de suggestie wordt gewekt dat de ik-verteller en de jonge man samenvallen,²⁰ wordt een effect van vervreemding gecreëerd waardoor de lezer bewust gemaakt wordt van het problematische karakter van de vertelling zelf. Blanchots verhaal brengt op deze manier, door de lezer attent te maken op het probleem van de vertelling, ook het spreken en het getuigen zelf aan de orde. Op die manier onderscheidt Blanchots literaire getuigenis zich dan ook van een ‘gewone’ getuigenis, doordat het tegelijkertijd een reflectie biedt op de vraag wat het betekent getuigenis af te leggen.

Literatuur, fictie en getuigenis

In welke mate is de notie getuigenis dan bruikbaar voor een filosofisch begrip van wat literatuur is? Derrida's opvatting van een literaire tekst als een gesimuleerde getuigenis leidt ertoe dat de literatuur elke mogelijke waarheidsaanspraak ontzegt wordt en riskeert dat de literatuur daarom als vrijblijvend aan de kant geschoven wordt (met dat voorbehoud dat de literatuur de verdienste lijkt te hebben dat ze de waarheidsaanspraken van de authentieke getuigenis op losse schroeven zet). Tegelijkertijd kan de vraag gesteld worden of een literair werk niet, eerder dan te pretenderen een getuigenis te zijn, net de (on)mogelijkheid van het getuigen ter sprake brengt. Wanneer Derrida stelt dat een literaire tekst geen intrinsieke kwaliteiten heeft die hem tot literatuur maken en dus de context maakt of we eenzelfde tekst lezen als een authentieke getuigenis of als fictie, lijkt deze bewering net niet van toepassing op de literaire tekst die hij zelf aanhaalt. Zoals Derrida zelf aangeeft, zit Blanchots tekst vol kleine zinswendingen die in een getuigenis in een juridische context nooit geaccepteerd zouden worden. Niet alleen lijkt elke claim die de verteller wil maken meteen weer door hemzelf in twijfel te worden getrokken (‘ik weet’ wordt meteen gevolgd door ‘weet ik het’ of door ‘ik veronderstel’)²¹, ook de afstand die er bestaat tussen de verteller en de ‘werkelijke’ getuige maakt duidelijk dat deze tekst niet als een reële getuigenis gelezen dient te worden. Een lezer vertrouwd met het literaire spel zou dus normaal gezien niet de fout kunnen maken deze tekst te lezen als een authentieke getuigenis, maar meteen begrijpen dat het om een literaire tekst gaat.

Tegelijkertijd werd hierboven reeds duidelijk dat we getuigenis toch als een bruikbare notie kunnen opvatten wanneer we willen begrijpen wat er in de literatuur gebeurt, aangezien – zoals Agamben aangaf – elk spreken, elk woord beschouwd kan worden als een getuigenis. De notie getuigenis of fictieve getuigenis kan dan wel niet worden gebruikt om een bepaling te geven van literatuur waarbij het onderscheid met andere vormen van spreken duidelijk wordt, het in het getuigen geworteld zijn van de literatuur maakt duidelijk

hoezeer de literatuur voortkomt uit de manier waarop we als mens in de wereld staan. Het is met andere woorden de typisch menselijke ervaring van het spreken en de daarmee samenhangende menselijke behoefte om betekenis te geven aan de ervaring die bij uitstek in de literatuur tot uiting komt. De schrijver is daarbij de persoon die zich meer dan de gebruiker van de dagelijkse taal bewust is van het gebeuren van de taal. Het is immers in een voortdurend gevecht met het stokken van het spreken, met het tekort schieten van de taal dat een schrijver een literair werk kan creëren.

Zoals de reflectie op Blanchots *L'instant de ma mort* al aangaf, zouden we kunnen stellen dat een literair werk niet louter beschouwd kan worden als een getuigenis, maar eerder als een reflectie op de vraag wat het betekent te getuigen of te spreken. Dat er van bepaalde ervaringen slechts getuigenis kan worden afgelegd door tegelijkertijd over de onmogelijkheid van de getuigenis te reflecteren, wordt bovendien niet enkel door Blanchots verhaal gesuggereerd. In zijn overdenking van de notie getuigenis in de context van de verschrikkingen van de holocaust verwijst Agamben bijvoorbeeld naar de Italiaanse schrijver Primo Levi, die wellicht nooit bij de literatuur was uitgekomen indien hij Auschwitz niet ervaren had. Levi werd, in de bewoordingen van Agamben, "schrijver zodat hij kan getuigen".²² Om te voldoen aan de plicht die hij voelde om te getuigen over wat hij had meegemaakt, bleek voor Levi de literatuur de noodzakelijke weg om dit te doen. In diezelfde lijn kunnen we ook het andere literaire voorbeeld dat Derrida aanhaalt om de relatie tussen getuigenis en fictie uit te werken, namelijk Paul Celans *Aschenglorie*, lezen als een literaire reflectie op de vraag wat het betekent getuigenis af te leggen.

Hoewel in de hier gekozen voorbeelden de literaire getuigenissen voortkomen uit een ervaring van het in de ogen kijken van de dood, is uiteraard niet elk literair werk geworteld in een dergelijke diepgaande grenservaring. Toch lijkt de idee valabel dat een literair werk getuigt van een ervaring door tegelijkertijd de (on)mogelijkheid van die getuigenis, van dat spreken in vraag te stellen. Niet zelden spelen romans met het vertelprocedé waarbij pas doorheen de act van het vertellen de vertelinstantie vat krijgt op de ervaringen of gebeurtenissen die worden verteld (we kunnen hierbij bijvoorbeeld net zo goed denken aan Sartres *La Nausée* als aan de *Odysee*)²³ of wordt de act van het vertellen zelf geproblematiseerd, bijvoorbeeld door vertelperspectieven in elkaar te laten overlopen, ze elkaar te laten tegenspreken of een verteller aan het woord te laten die zijn eigen vertelact problematiseert. De mogelijkheid of onmogelijkheid om te spreken of te getuigen is in dat opzicht datgene wat in de literatuur ter sprake wordt gebracht.

Bij wijze van besluit zouden we daarom kunnen stellen dat het begrip getuigenis binnen de literatuurfilosofie niet bruikbaar is wanneer we het willen hanteren om

een bepaling te geven van literatuur als ‘gesimuleerde getuigenis’. Het begrip getuigenis kan echter wel voor interessante inzichten zorgen wat betreft de waarde van literatuur wanneer we het gebruiken om duidelijk te maken hoezeer de literatuur geworteld is in eenzelfde ervaring als deze waaruit ook het spreken zelf voortkomt. Het is vanuit onze behoefte om zin en betekenis toe te kennen aan onszelf en de wereld waarin we leven dat spreken noodzakelijk wordt. Zoals Agambens reflectie over de auteur en de getuige duidelijk maakte, bestaat er een wederzijdse afhankelijkheid tussen taal en niet-taal. Zoals het spreken slechts mogelijk is als een antwoord op iets wat niet in taal uitdrukbaar is, krijgt ook de niet-talige ervaring pas betekenis doordat ze in de taal tot zijn wordt gebracht. Tegelijkertijd onderscheidt de literatuur zich ook van andere vormen van spreken of getuigen in die zin dat in de literaire getuigenis de (on)mogelijkheid van het spreken of getuigen zelf aan de orde wordt gesteld. Daar waar in onze dagelijkse omgang met de taal de vraag naar de mogelijkheidsvoorwaarden van het spreken ongesteld dient te blijven, omdat dan ieder spreken problematisch wordt, laat de literatuur ons ervaren wat het betekent te spreken. Een literair werk kan in dat opzicht niet enkel mede vormgeven aan de manier waarop we de werkelijkheid ervaren, maar toont ons bovendien dat we deze werkelijkheid door de taal en het vertellen in de eerste plaats altijd ‘zelf’ vormgeven.

Noten:

- 1 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, in: Lisse M. (red.), *Passions de la littérature*, Paris, Éditions Galilée, 1996, p. 23.
- 2 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, p. 23.
- 3 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, p. 23.
- 4 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, p. 22-23.
- 5 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, p. 23.
- 6 Verderop in deze tekst ga ik dieper in op de mogelijkheid om de begrippen fictie en ‘poiesis’ als verwant te beschouwen.
- 7 Derrida J., ‘A Self-Unsealing Poetic Text. Poetics and Politics of Witnessing’, in Clark, M. (red.), *Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today*, Berkeley, University of California Press, 2000, p. 180-207.
- 8 Derrida J., ‘Demeure. Fiction et témoignage’, p. 22-23.
- 9 Ricoeur P., *Temps et récit. 1. L'intrigue et le récit historique*, Editions du Seuil, 1983, p. 108 - 125.
- 10 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, New York, Zone Books, 2002, p. 148-150.
- 11 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 148.
- 12 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 149-150.
- 13 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 38.
- 14 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 38.
- 15 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 150.

- 16 Philippa M. e.a., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2003-2009.
- 17 Agamben, G., *The Man Without Content*, Stanford, Stanford University Press, 1999, p. 59.
- 18 Agamben, G., *The Man Without Content*, p. 60.
- 19 Derrida J., 'Demeure. Fiction et témoignage', p. 51.
- 20 Blanchot, M., 'L'instant de ma mort', in: Blanchot, M. / Derrida J., *The Instant of my Death / Demeure: Fiction and Testimony*, Stanford, Stanford University Press, 2000, p. 10: "Seul demeure le sentiment de légèreté qui est la mort même ou, pour le dire précisément, l'instant de *ma* mort désormais toujours en instance" (mijn cursivering) (vertaling: Huigsloot P. en Oskamp J., 'het ogenblik van mijn dood', in: *Freospace Nieuw Zuid* 10 (2003), p. 16: "Er blijft alleen dit gevoel van lichtheid dat de dood zelf is of, om het nauwkeuriger te zeggen, het ogenblik van mijn dood die voortaan steeds aanstaande is.").
- 21 Blanchot, M., 'L'instant de ma mort', p. 4: "Je sais - le sais-je" en p. 8: "Je sais, j'imagine" (Ik gebruik ook hier de vertaling van Huigsloot en Oskamp die misschien niet geheel recht doet aan de associaties met verbeelden en voorstellen die het Franse woord 'imaginer' oproept).
- 22 Agamben G., *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, p. 16.
- 23 In *La Naussée* lezen we mee in het dagboek van Antoine Roquentin, een dagboek bedoeld om "greep op de werkelijkheid te krijgen" (Sartre J.-P., *Walging*, Amsterdam, Uitgeverij De Arbeiderspers, 2005, p. 9). Odysseus' reis in de Odyssee is naast een avonturentocht ook een geestelijke reis waarin Odysseus tot zelfkennis komt. Dat een groot deel van zijn avonturen niet door de verteller, maar door Odysseus zelf wordt verteld, draagt daartoe bij.